

Hans Debel

De ruggengraat van de oergeschiedenis

De geslachtslijsten in Genesis 1–11

De eerste elf hoofdstukken van het boek Genesis spreken tot de verbeelding. Ze voeren lezers van de Bijbel mee naar een mythische voortijd die voorafgaat aan de roeping van Abra(ha)m. Aldus plaatsen ze het eigenlijke relaas van hoe God op weg trekt met een familie die zal uitgroeien tot een volk in het ruimere perspectief van een verbond met de hele mensheid. Meer dan de helft van deze hoofdstukken spitst zich toe op de schepping en de vloed, met verhalen die elk op hun eigen wijze voortbouwen op oudere oudoosterse tradities. Daarnaast vinden we in Genesis 1–11 ook enkele beknoptere maar daarom niet minder beklivende, grotendeels losstaande verhalen: de moord op Abel door zijn broer Kaïn, de verwekking van halfmenselijke reuzen door engelen die naar mensenvrouwen verlangen, en de vervloeking van Noachs kleinzoon Kanaän door zijn grootvader na diens dronkenschap. Tussen al deze verhalen in treffen we tot slot enkele gortdroge opsommingen van vaders en hun zonen aan, die soms gemakshalve worden samengebracht onder de noemer ‘geslachtslijsten’. Niet weinig lezers gaan achteloos aan deze passages voorbij, of slaan ze zelfs eenvoudigweg over bij een doorlopende lectuur van het eerste bijbelboek. Toch valt ook over deze ‘geslachtslijsten’ best één en ander te zeggen, en ook zij vervullen wel degelijk een belangrijke functie binnen het geheel van de bijbelse ‘oergeschiedenis’. In deze bijdrage zetten we daarom enkele eigenaardigheden op een rij.

Strikt genomen kunnen binnen het geheel van de ‘oergeschiedenis’ in Genesis 1–11 vier geslachtslijsten onderscheiden worden: de lijst met nakomelingen van Kaïn, die wordt besloten met een beperkte geslachtslijst van zijn vader Adam langs Set (Gn 4,17-26), de uitgebreidere lijst met eerstgeboren zonen van Adam tot Noach (Gn 5,1-32), de opsomming van de volken die ontstaan uit Noachs zonen en de gebieden waar zij zich vestigen (Gn 10,1-32), en het overzicht van de eerstgeborenen van Noachs oudste zoon Sem tot Abra(ha)m's vader Terach (Gn 11,10-26). Afgezien van het feit dat zij meerdere generaties op een rij zetten, hebben deze afstammingslijsten echter weinig met elkaar gemeen; enkel de lijsten in Genesis 5 en 11 lijken enigszins aan elkaar verwant, omdat ze min of meer op dezelfde manier zijn opgebouwd en inhoudelijk in elkaars verlengde liggen, alsof het gaat

Jered en Henoch (Gn 5,15-24)
Glasraam (ca. 1178) in de
kathedraal van Canterbury

om twee delen van één geheel. Net vanwege deze eigenheid moet elke geslachtslijst op zichzelf worden bekeken binnen haar ruimere literaire context.

De afstammelingen van Kaïn en de menselijke beschaving

De lijst met de afstammelingen van Kaïn in Genesis 4 schetst een enigszins ander beeld van de oudste – en enig overgebleven – zoon van het eerste mensenpaar dan het voorafgaande verhaal over zijn jaloezie die hem tot broedermoord leidt. De moord op Abel had immers een schijnbaar onherstelbare breuk teweeggebracht tussen Kaïn en JHWH: nadat JHWH hem had vervloekt, trok Kaïn weg uit de nabijheid van JHWH en vestigde zich elders. Nu blijkt echter dat Kaïn daar wel degelijk de opdracht vervult die God de mensheid in het scheppingsgedicht gegeven had: hij wordt er vruchtbaar en talrijk. Niet alleen verwekt hij een zoon bij zijn vrouw – dat deze vrouw uit het niets opduikt, schijnt de auteur(s) niet te deren – maar hij bouwt voor zijn zoon ook een stad die hij naar hem vernoemt. De bouw van deze stad wekt de indruk dat de mensheid zich intussen veel sterker heeft uitgebreid dan we op grond van de verhalen in Genesis 1–4 zouden vermoeden: als het slechts om Kaïn, zijn niet bij naam genoemde vrouw en zijn zoon Henoch zou gaan, zou een eenvoudig huis voldoende zijn. Dit illustreert dat het er de auteur(s) van Genesis 1–11 niet om te doen is een historisch accuraat beeld van de vroegste fasen uit de geschiedenis van de mens en de aarde te schetsen. Veeleer vat deze geslachtslijst diverse levenswijzen in een notendop samen. Nadat Abel de eerste herder was geworden en Kaïn de eerste landbouwer en vervolgens de eerste zwerwer, wordt Kaïns zoon Henoch de eerste stadsbewoner. Aan het einde van de lijst met Kaïns nakomelingen worden Lamechs zonen Jabal, Jubal en Tubal-Kaïn vervolgens voorgesteld als

de stamvaders van respectievelijk de nomaden, de muzikanten en de metaalbewerkingen. Ontwikkelingsprocessen die in werkelijkheid duizenden jaren in beslag genomen heb-

ben – de sedentarisatie, het ontstaan van de menselijke cultuur en de diverse fasen in de metaalbewerking – worden samengevat in nauwelijks enkele generaties. Dat er zeven generaties vanaf Kaïn worden genoemd en dat de laatste in de lijst eveneens de naam van Kaïn draagt, geeft deze lijst het karakter van een op zichzelf staand geheel dat de ontwikkeling van de mensheid schematisch op een rij zet. Los van het feit dat deze lijst in de huidige structuur van Genesis volgt op de scheppingsverhalen in de eerste drie hoofdstukken én op het verhaal van Kaïn en Abel aan het begin van het vierde, bestaat er amper een verband met het voorgaande: elke chronologische of logische samenhang ontbreekt. Niettemin kan de uitwaaiering van de mensheid in diverse levenswijzen op dit punt van het boek Genesis bezwaarlijk misplaatst worden genoemd. De schrijver(s) die deze lijst in het boek Genesis integreerde(n), belicht(en) er eenvoudigweg een ander facet van de ‘voortijd’ mee, zonder dat alle plooiën ten opzichte van de omliggende hoofdstukken gladgestreken zijn.

In het licht van wat volgen zal, valt voorts op te merken dat het einde van de lijst de ambiguïteit van het menselijke samenleven in de verf zet. De naam van Lamechs dochter Naäma, ‘lieftlijk’, heeft immers een positieve bijklank. Tegelijk echter schetst de korte uitweiding over haar vader Lamech – overigens de eerste bigamist in de Bijbel – een allesbehalve lieflijk beeld van de generaties na Kaïn. Hoewel de Hebreeuwse tekst van deze verzen niet geheel helder is, lijdt het weinig twijfel dat Lamech wordt neergezet als een gewelddadig en wraakzuchtig man die er niet voor terugschrikt om een schram met moord te vergelden. Van de lijn van Kaïn lijkt aldus maar weinig goeds te verwachten. Zo ontstaat een contrast met de nieuwe lijn die aan het einde van hoofdstuk 4 wordt ingezet: vrij onverwacht voeren de laatste verzen ons terug naar de eerste mens, die hier voor het eerst wordt aangeduid met de eigennaam Adam, en die met zijn vrouw Eva een derde zoon krijgt, Set. Set verwekt op zijn beurt Enos, over wie verder nog wordt gemeld dat men in die tijd JHWH begon te aanroepen (Gn 4,26). Binnen de bredere literaire context lijkt deze mededeling niet te kloppen, aangezien Eva bij de geboorte van Kaïn aan het begin van het hoofdstuk JHWH reeds aanroepen heeft (Gn 4,1). Wanneer zij echter gelezen wordt in het licht van de onmiddellijk voorafgaande verzen, ontstaat een contrast tussen de nakomelingen van Kaïn en die van Set: tegenover de gewelddadige Lamech staat de godvrezende Enos. Bovendien verbinden deze verzen het verhaal en de geslachtslijst uitdrukkelijker met de figuur van Adam, wiens nageslacht langs Sem in het volgende hoofdstuk op een rij zal worden gezet.

De volkeren geboren uit de zonen van Noach

Vooraleer we echter dieper ingaan op de lijst met Adams nakomelingen in hoofdstuk 5, dat als het ware het eerste paneel van een diptiek vormt, blijven we even stilstaan

bij de zogeheten ‘volkerentafel’ in Genesis 10, die aan de hand van een schier eindeloze lijst van zonen en volkeren verhaalt hoe de mensheid zich na de vloed opnieuw verspreidt over de aarde. Deze volkerenlijst kan eveneens beschouwd worden als de uitvoering van de opdracht aan de mensheid om vruchtbaar en talrijk te worden en de aarde te bevolken – een opdracht die God na de vloed tot tweemaal toe herhaald had in de zegen over Noach en zijn zonen (Gn 9,1 en 7). In tegenstelling tot de andere geslachtslijsten in Genesis 1–11 zet deze lijst niet alleen vaders met hun oudste zoon op een rij, maar bevat zij de namen van alle zonen van de zonen van Noach én bij sommigen van hen ook één of meer latere generaties. Daarnaast vermeldt zij ook de volkeren die uit deze afstammelingen van Noach zouden zijn voortgekomen, wat meteen het doel van deze lijst duidelijk maakt: zij wil aantonen dat alle volkeren op aarde afstammen van Noach (Gn 9,32) en is als dusdanig veeleer gericht op naties dan op individuen. Noachs zoon Jafet, die elders als laatste wordt genoemd (Gn 5,32; 6,10; 7,13; 9,18) maar hier eerst aan bod komt (Gn 10,2-5), wordt er meer bepaald voorgesteld als stamvader van de eilandbewoners uit het Middellandse Zeegebied. Cham, die aanzienlijk meer aandacht toebedeeld krijgt dan Jafet (Gn 10,6-20), vertegenwoordigt een resem volkeren die in steden leven, onder wie de Ethiopiërs, verbeeld door Kus, en traditionele vijanden van Israël zoals de Egyptenaren en de Filistijnen. Niet toevallig eindigt de lijst met Noachs oudste zoon Sem (Gn 10,21-31), die uitgroeit tot stamvader van de nomadische volkeren uit het oosten waartoe ook Israël behoort. Zoals zal blijken uit de geslachtslijst in hoofdstuk 11 (waarin de namen van Sem tot en met Peleg in dezelfde volgorde worden herhaald), stamt Abra(ha)m af van Sems achterkleinzoon Eber, wiens naam is afgeleid van de stam ‘*avar*, die ‘rondtrekken’ of ‘oversteken’ betekent en aan de basis ligt van de eigenaam ‘Hebreeën’, ‘*ivrim*. Deze voorstelling van het uitzwermen van de zonen van Noach in verschillende richtingen over de aarde had overigens tot gevolg dat in de late oudheid en middeleeuwen elk van de drie op dat moment bekende werelddelen met één van Noachs zonen in verband werd gebracht: Europa met Jafet, Afrika met Cham en Azië met Sem.

De opsomming van volkeren wordt kortstondig onderbroken door een uitweiding over een achterkleinzoon van Noach langs Cham die wordt getypeerd als een machtig jager en een bouwer van steden: Nimrod (Gn 10,8-12). Over de oorsprong van de figuur van Nimrod bestaan meerdere theorieën. Sommige geleerden menen dat hij gemodelleerd is op een werkelijk bestaande historische figuur, meer bepaald op Sargon van Akkad, de koning die aan het einde van het derde millennium v. Chr. vanuit de stad Akkad de eerste Sumerische stadstaat tot stand bracht. Volgens anderen is Nimrod dan weer de bijbelse weerspiegeling van een legendarisch personage als Gilgamesj, volgens het naar hem vernoemde epos de half-goddelijke koning van een van de Sumerische stadstaten. Nog anderen zien een verband met de oudoosterse godheid Ninurta, die volgens de Assyrische mythologie gold als een groot jager en de stichter van de Me-

sopotamische beschaving. Deze laatste interpretatie sluit aan bij de tendens die ook elders in Genesis 1–11 vast te stellen valt om oudoosterse godheden van hun troon te halen. Binnen de bredere literaire context van de ‘oergeschiedenis’ valt echter vooral op dat Nimrod driemaal omschreven wordt als *gibbōr*, ‘machtig’ of ‘geweldig’ (Gn 10,8-9). Die omschrijving roept onvermijdelijk een verband op met de zogeheten *gibbōrim* die vermeld staan in de korte passage over de engelen die gemeenschap hebben met menselijke vrouwen (Gn 6,1-4). Doordat het woord *gibbōrim* in de Griekse Septuagintavertaling wordt weergegeven als *gigantes*, ‘reuzen’, kwam Nimrod in de latere interpretatietraditie bekend te staan als één van de reuzen die de vloed hadden overleefd, en dit ondanks het feit dat hij in de ‘volkerentafel’ onduidelijk wordt voorgesteld als een achterkleinzoon van Noach. Los van dit mogelijke verband met de ‘reuzen’ lijdt het echter weinig twijfel dat Nimrod symbool staat voor de machtige Assyriërs en Babyloniërs, die tijdens de eerste helft van het eerste millennium v.Chr. uitgestrekte wereldrijken tot stand brachten in het Oude Nabije Oosten. Ook deze volkeren, die Israël in de loop der eeuwen heel wat ellende zouden bezorgen, stammen volgens de ‘volkerentafel’ dus af van Noach.

Hoewel de ‘volkerentafel’ onmiddellijk volgt op het verhaal van de vloed – weliswaar na een korte onderbreking door de merkwaardige episode over Noachs dronkenschap – en er door de vermelding van Noachs zonen mee verbonden wordt, bestaat er geen noodzakelijk verband tussen beide. Het is perfect denkbaar dat een dergelijke lijst ooit deel uitmaakte van een verhalencyclus waarin de vloed (nog) niet voorkwam: nadat de mensheid zich een tijdlang op één bepaalde plaats heeft opgehouden, verspreidt zij zich na verloop van een aantal generaties over de gehele wereld. Tegelijkertijd is het uitwaaiëren van de volkeren over de aarde geenszins misplaatst op dit punt binnen het bredere geheel van Genesis 1-11: na het echec van de vloed herbevolken de zonen van Noach de aarde en leggen zo de

Peleg en Reü (Gn 11,16-21)
Glasraam (ca. 1178) in de
kathedraal van Canterbury

Metuselach en Lamech
(Gn 4,18-24; 5,21-31)
Glasraam (ca. 1178) in de
kathedraal van Canterbury

basis voor de verdeling van de volkeren zoals oudoosterse lezers uit het eerste millennium v.Chr. die kenden, zodat Abra(ha)m terecht komt in de wereld die hun vertrouwd is. Deze tweevoudige vaststelling leidt tot een gelijkaardige conclusie als bij de lijst met afstammelingen van Kaïn in Genesis 4. Enerzijds kan de lijst als een op zichzelf staand geheel worden gelezen en is zij zelfs niet helemaal consistent ten opzichte van wat voorafgaat en wat volgt; anderzijds is zij binnen haar huidige literaire context wel degelijk goed geplaatst om de verschillende gedeelten van de ‘oergeschiedenis’ met elkaar te verbinden.

Van Adam tot Abra(ha)m in twee etappes

Wanneer de afstammingslijsten van Kaïn en van de zonen van Noach vergeleken worden met de twee resterende lijsten van vaders en hun zonen uit Genesis 1–11, valt onmiddellijk op dat de geslachtslijsten in de hoofdstukken 5 en 11 veel nauwer aan elkaar verwant zijn. Ze kunnen zelfs opgevat worden als de twee delen van één doorlopende lijst, ook al moet hierbij onmiddellijk de kanttekening gemaakt worden dat ze niet geheel identiek zijn. De geslachtslijst van Adam tot Noach en zijn zonen (Gn 5,1-32) geeft weliswaar dezelfde informatie als die van Sem tot Terach en zijn zonen (Gn 11,10-26), maar de eerste expliciteert ook wat in de tweede tussen de regels gelezen moet worden. Beide lijsten zetten op een vrij monotone en stereotiepe manier een aantal gegevens op een rij: de naam van de man in kwestie, de leeftijd waarop hij vader werd van zijn oudste zoon, de naam van de zoon, en het aantal jaren dat de vader daarna nog leefde, waarna de melding volgt dat hij nog (andere) zonen en dochters kreeg. In de eerste geslachtslijst wordt elke generatie uitdrukkelijk besloten met de totale levensduur van de vader en de melding dat hij stierf, wat in de tweede slechts afgeleid kan worden uit het optellen van zijn leeftijd op het moment dat hij vader werd en het aantal jaren dat hij daarna nog leefde.

Vanwege de opvallende gelijkenissen worden beide geslachtslijsten traditioneel aan dezelfde bron toegeschreven, meer bepaald aan het zogeheten ‘priesterlijke’ document. De onder geleerden intussen als voorbijgestreefd beschouwde ‘vierbronnentheorie’ met betrekking tot de oorsprong van de Pentateuch zag Genesis 1–11 als een vervlechting van twee afzonderlijke oergeschiedenissen, de een van ‘Jahwistische’ en de ander van ‘priesterlijke’ oorsprong, waarbij de ‘priesterlijke’ bron het scheppingsgedicht (Gn 1,1–2,4a), de geslachtslijst van Adam tot Noach (Gn 5,1-32; 9,28-29), een gedeelte van het vloedverhaal (strengen uit Genesis 6–8, gevolgd door Gn 9,1-17) en de geslachtslijst van Sem tot Terach (Gn 11,10-26) zou hebben omvat. Ondanks het failliet van deze ‘documentenhypothese’ menen heel wat geleerden in de huidige ‘oergeschiedenis’ nog steeds de sporen te kunnen ontwaren van een ooit zelfstandige traditie, die min of meer overeenstemt met het vroeger als ‘priesterlijk’ geldende aandeel uit Genesis 1–11. Deze traditie zou ontstaan zijn in de tijd van de ballingschap en de Babylonische mythes over schepping en vloed vanuit het monotheïstische perspectief van het oude Israël hebben bewerkt. De geslachtslijsten in Genesis 5 en 11 worden tegen die achtergrond beschouwd als een weerspiegeling van de in Babylonië circulerende lijsten van Mesopotamische koningen die voor en na de vloed zouden hebben geregeerd. Ook aan deze legendarische koningen werden (overigens nog veel hogere) onrealistische leeftijden toegekend. Een cruciaal verschil ligt uiteraard in het feit dat de bijbelse voorvaders uit de voortijd geen koningen zijn.

Los van deze speculaties over de oorsprong van de ‘oergeschiedenis’ kunnen in de marge van Genesis 5 nog twee andere kanttekeningen vanuit traditiehistorisch perspectief worden gemaakt. Ten eerste valt bij een vergelijking met het nageslacht van Kaïn uit het vorige hoofdstuk onmiddellijk op – althans in de Hebreeuwse tekst – dat alle voorvaders na Enos een naam hebben die identiek of quasi-identiek is aan die van Kaïn of één van zijn nakomelingen: ‘Kenan’ telt in het Hebreeuws eenvoudigweg één letter meer dan ‘Kaïn’, ‘Mahalalel’ is op twee letters na identiek aan ‘Mechujaël’, ‘Jered’ telt in het Hebreeuws één letter minder dan ‘Irada’, ‘Henoeh’ komt in beide lijsten voor, ‘Metuselach’ verschilt slechts in de laatste twee letters van ‘Metusaël’, en ook de naam van ‘Lamech’ stemt helemaal overeen. De aard van deze overeenkomsten doet vermoeden dat het gaat om twee varianten van eenzelfde lijst van voorvaders uit de tijd vóór de vloed, wat betekent dat althans deze component van de ‘priesterlijke oergeschiedenis’ nauw verwant is aan een gedeelte van zijn ‘niet-priesterlijke’ tegenhanger, ondanks het feit dat beide gewoonlijk aan een verschillende bron worden toegeschreven. Die vaststelling geeft onder Pentateuchgeleerden aanleiding tot uiteenlopende speculaties over het literaire verband tussen de verschillende traditiestrengen achter Genesis 1–11.

Ten tweede moet vanuit de discipline van de tekstkritiek van de Hebreeuwse Bijbel worden opgemerkt dat van de geslachtslijst van Adam tot Noach en zijn zonen drie verschillende versies bewaard zijn gebleven. De tekst die in gangbare Nederlandse bijbeluitgaven

zoals de *Willibrordvertaling* en de *Nieuwe Bijbelvertaling* wordt weergegeven, stemt overeen met de zogeheten Masoretische Tekst zoals die te vinden is in verschillende middeleeuwse *codices*. Enkele manuscripten van de heilige Schrift van de Samaritaanse gemeenschap, de Samaritaanse Pentateuch, bevatten echter een alternatieve Hebreeuwse tekst. Daarenboven wijkt de oudste Griekse vertaling van de Hebreeuwse Bijbel, de Septuaginta (waarvan de voornaamste tekstgetuigen meerdere eeuwen ouder zijn dan de bewaarde Hebreeuwse manuscripten van de Masoretische Tekst en de Samaritaanse Pentateuch), nog eens van beide Hebreeuwse teksten af. De namen van de voorvaderen zijn weliswaar dezelfde in de drie teksttradities, maar er vallen aanzienlijke verschillen vast te stellen met betrekking tot de leeftijden waarop zij hun eerstgeborene verwekken en waarop zij sterven. In de Septuaginta zijn Adam, Set, Enos, Kenan, Mehalalel en Henoeh telkens honderd jaar ouder dan in de Masoretische Tekst wanneer zij hun eerste zoon verwekken (resp. 230, 205, 190, 170, 165 en 165 jaar), terwijl Metuselach er twintig jaar jonger is (167 jaar) en Lamech zes jaar ouder (187 jaar). In de Samaritaanse Pentateuch stemmen de leeftijden van de eerste vijf voorvaderen overeen met die in de Masoretische Tekst, maar Jered verwekt er Henoeh op zijn 62ste, en Jered, Metuselach en Lamech worden er respectievelijk ‘slechts’ 847, 720 en 656 jaar oud. Als gevolg van al deze verschillen vindt de vloed in elk van de drie tekstgetuigen in een ander jaar plaats: in de Samaritaanse Pentateuch (SP) in het 1307de jaar na de schepping, in de Masoretische Tekst (MT) in het 1656ste en in de Septuaginta (LXX) in het 2242ste. Gerekend vanaf het jaar van de schepping zien de geboorte- en sterfjaren van de tien voorvaderen tot aan de vloed er als volgt uit (met dien verstande dat van Henoeh wordt verteld dat hij op 365-jarige leeftijd wordt ‘weggenomen’ en hij strikt genomen dus niet sterft):

	MT	LXX	SP
Adam	0 - 930	0 - 930	0 - 930
Set	130 - 1042	230 - 1142	130 - 1042
Enos	235 - 1140	435 - 1340	235 - 1140
Kenan	325 - 1235	625 - 1535	325 - 1235
Mahalalel	395 - 1290	795 - 1690	395 - 1290
Jered	460 - 1422	960 - 1922	460 - 1307
Henoeh	622 [- 987]	1122 [- 1487]	522 [- 887]
Metuselach	687 - 1656	1287 - 2256	587 - 1307
Lamech	874 - 1651	1454 - 2207	654 - 1307
Noach	1056 - 2006	1642 - 2594	707 - 1657
vloed	1656	2242	1307

Dat er onder exegeten geen eenstemmig antwoord bestaat op de vraag welke lijst de oudste van de drie zou zijn en welke doelbewust gewijzigd werden, hoeft niet te verbazen. Bij elke lijst valt niettemin een interessante vaststelling te maken.

- De jaartallen uit de Masoretische Tekst krijgen een bijzondere betekenis wanneer ze naast de chronologische gegevens uit de daaropvolgende bijbelboeken worden gelegd. Dan blijkt immers dat de herinwijding van de tempel in de tijd van de Makkabeeën er in het 4000ste jaar na de schepping valt, terwijl de uittocht uit Egypte plaatsvindt in het 2666ste jaar. Vanuit dit opzicht is het niet ondenkbaar dat in de nasleep van de Makkabese opstand in de tweede eeuw v.Chr. en de daaropvolgende vestiging van het Hasmonese koninkrijk van de afstammelingen van de Makkabeeën, die tegelijkertijd het ambt van hogepriester vervulden, de chronologie van de ‘oergeschiedenis’ doelbewust werd herzien met de bedoeling de Hasmonese dynastie te situeren op het hoogtepunt van de wereldgeschiedenis.
- Het meest opvallende element in de lijst uit de Septuaginta is het feit dat Metuselach er pas veertien jaar ná de aanvang van de vloed sterft, terwijl nergens staat vermeld dat Noach ook zijn grootvader zou hebben meegenomen op de ark. Mogelijk gaat deze inconsistentie terug op een onoplettendheid van de schrijver die de lijst van Adams afstammelingen zou hebben samengevoegd met één of andere vorm van het vloedverhaal. Dat zou erop kunnen wijzen dat de lijst uit de Septuaginta de meest oorspronkelijke van de drie is, die naderhand werd gewijzigd met de bedoeling deze inconsistentie weg te werken – maar dat verklaart nog steeds niet waarom bij de eerste vijf voorvaderen honderd jaar zou moeten worden afgetrokken. Het is overigens geenszins ondenkbaar dat de onoplettendheid zich zou situeren bij een schrijver die de jaartallen in de versie van de Septuaginta bewust wijzigde.

Terach en Abraham
(Gn 11,24-26)
Glasraam (ca. 1178) in de
kathedraal van Canterbury

- De versie van de Samaritaanse Pentateuch – waarvan de jaartallen overigens overeenstemmen met die in het buitenbijbelse boek Jubileeën, dat in de ogen van heel wat joden uit de laatste eeuwen v.Chr. een gezaghebbend geschrift was – onderscheidt zich doordat

drie voorvaderen van Noach er omkomen in het jaar van de vloed. In de Masoretische Tekst is dit enkel het geval voor Metuselach, die met zijn gezegende leeftijd van 969 jaar in deze tekstversie – maar niet in de Samaritaanse Pentateuch – als de recordhouder onder de bijbelse hoogbejaarden geldt. Dat in de Samaritaanse Pentateuch Jered, Metuselach én Lamech omkomen in het jaar van de vloed, lijkt geenszins toevallig. Dit wekt de indruk dat zij deel uitmaken van de verdorven generaties die God door middel van de vloed wil verdelgen, wat ook aansluit bij de betekenis van de namen van Jered en Metuselach (die respectievelijk ‘neergang’ en ‘man van de speer’ betekenen) én bij wat in Genesis 4 wordt verteld over de naamgenoot van Lamech. Deze vaststelling biedt echter geen uitsluitsel over de vraag welke lijst de meer oorspronkelijke versie bewaard zou hebben: enerzijds is het denkbaar dat een schrijver de jaartallen wijzigde om de voorvaderen van Noach te vrijwaren van enige verantwoordelijkheid voor de vloed; anderzijds valt evenmin uit te sluiten dat een schrijver de lijst herzien heeft met de bedoeling de slechtheid van de mensen te benadrukken teneinde de rechtschapenheid van Noach beter uit de verf te laten komen.

Niettegenstaande de onzekerheden waarmee de verschillende tekstversies van Genesis 5 omgeven zijn, is bij een vergelijking van de drie één conclusie onvermijdelijk: zij vormen een onneembare hindernis voor wie in deze lijsten betrouwbare historische informatie met betrekking tot de wereldgeschiedenis hoopt te vinden. Klaarblijkelijk behoorde een dergelijke vorm van geschiedschrijving niet tot de bedoelingen van de auteur(s). Eenzelfde conclusie dringt zich onstuitbaar op bij een nauwkeurige analyse van de geslachtslijst in Genesis 11, waar de drie vermelde teksttradities eveneens aanzienlijk van elkaar verschillen. Ten opzichte van de Masoretische Tekst telt zowel de Septuaginta als de Samaritaanse Pentateuch telkens honderd jaar meer in de leeftijd waarop Arpachsad, Selach, Eber, Peleg, Reü en Serug hun eerstgeborene verwekken, en vijftig jaar in die van Nachor. Beide verschillen dan weer van elkaar én van de Masoretische Tekst in het aantal jaren dat al deze voorvaders na de verwekking van hun eerstgeborene nog leven. Daarnaast duikt in de Septuaginta tussen Arpachsad en Selach nog een bijkomende voorvader op, die er eveneens voorkomt in het desbetreffende vers van de ‘volkerentafel’ (Gn 10,24 LXX): een zekere Kenan, die op de leeftijd van 130 jaar Selach verwekt en daarna nog 330 jaar geleefd zou hebben.

Bovendien stelt zich in elk van de drie tekstgetuigen het probleem dat de gegevens over Sem bij het begin van de geslachtslijst onmogelijk te verzoenen vallen met die uit de eerdere hoofdstukken. Eerder vernamen we immers dat Noach vijfhonderd jaar was toen zijn zonen geboren werden (Gn 5,32) en zeshonderd bij het uitbreken van de vloed (Gn 7,11), wat betekent dat Sem in het jaar van de vloed honderd jaar geweest moet zijn. In de geslachtslijst staat echter te lezen dat Sem zijn eerstgeborene Arpachsad – die overigens in de tussenliggende ‘volkerentafel’ als derde zoon van Sem genoemd wordt (Gn

10,22) – pas twee jaar ná de vloed verwekt zou hebben, op de leeftijd van honderd jaar (vgl. Gn 11,10). Het is mogelijk dat een schrijver op een bepaald moment in het overleveringsproces – maar dan voordat de drie teksttradities uit elkaar groeiden – de woorden ‘twee jaar na de vloed’ heeft toegevoegd met de bedoeling de indruk te vermijden dat Arpachsad niet werd meegenomen op de ark of op de ark zelf verwekt was, maar dat neemt niet weg dat deze woorden binnen het bredere geheel van de ‘oergeschiedenis’ een onoplosbare inconsistentie creëren.

Alles bij elkaar zien de geboorte- en sterfjaren van de opeenvolgende afstammelingen van Sem er als volgt uit in de drie verschillende tekstgetuigen, rekening houdend met de inconsistentie van twee jaar die in elk van de drie voorkomt:

	MT	LXX	SP
Sem	1556 - 2156/2158	2142 - 2742/2744	1207 - 1807/1809
Arpachsad	1656/1658 - 2094/2096	2242/2244 - 2827/2829	1307/1309 - 1745/1747
Kenan	–	2377/2379 - 2837/2839	–
Selach	1691/1693 - 2124/2126	2507/2509 - 2967/2969	1442/1444 - 1877/1879
Eber	1721/1723 - 2185/2187	2637/2639 - 3141/3143	1572/1574 - 1976/1978
Peleg	1755/1757 - 1994/1996	2771/2773 - 3110/3112	1706/1708 - 1945/1947
Reü	1785/1787 - 2024/2026	2901/2903 - 3240/3242	1836/1838 - 2075/2077
Serug	1817/1819 - 2047/2049	3033/3035 - 3363/3365	1968/1970 - 2198/2200
Nachor	1847/1849 - 1995/1997	3163/3165 - 3371/3373	2098/2100 - 2246/2248
Terach	1876/1878 - 2081/2083	3242/3244 - 3447/3449	2177/2179 - 2322/2324
Abra(ha)m	1946/1948 - 2121/2123	3312/3314 - 3487/3489	2247/2249 - 2422/2424

Uit deze tabel blijkt een belangrijk verschil tussen de Masoretische Tekst enerzijds en de Septuaginta en de Samaritaanse Pentateuch anderzijds. In de Masoretische Tekst zijn alle voorvaderen van Abra(ha)m vanaf Sem nog in leven op het moment van Abra(ha)m's geboorte, en de meesten – op Peleg en Nachor na – leven nog steeds wanneer Abra(ha)m op vijfenzeventigjarige leeftijd wegtrekt uit Haran (Gn 12,4). In de Septuaginta maken slechts de drie generaties onmiddellijk voorafgaand aan Abra(ha)m zijn geboorte nog mee, en op zijn vader Terach na zijn al zijn voorvaderen al overleden wanneer hij Terach verlaat. In de Samaritaanse Pentateuch is dit laatste zelfs al het geval bij Abrahams geboorte, aangezien Nachor er overlijdt in het jaar vóór Abra(ha)m verwekt wordt, terwijl merkwaardig genoeg Terach er net overleden is wanneer Abra(ha)m de tocht naar Kanaän aanvat. De meest aannemelijke verklaring is dan ook dat de jaartallen in de Septuaginta en de Samaritaanse Pentateuch het gevolg zijn van opeenvolgende pogingen om de voorvaderen van Abra(ha)m op natuurlijke wijze te laten verdwijnen vooraleer in Genesis 12 een nieuwe episode in de heilsgeschiedenis wordt aangevat. Uit de latere interpretatietraditie blijkt dat het feit dat Terach in de versie van de Masoretische Tekst nog in leven is op het moment dat Abra(ha)m hem verlaat, de vraag deed rijzen wáárom God geen verbond is aangegaan met Terach – een

vraag die beantwoord werd met bijkomende verhalen over de afgoderij van Terach. Die netelige vraag wordt vermeden door Abra(ha)ms voorvaderen te laten overlijden vóór zijn migratie naar Kanaän.

De vaststelling dat de concrete inhoud van de geslachtslijst in Genesis 11 in de bewaarde tekstgetuigen mee bepaald wordt door wat volgen zal, illustreert eens te meer dat het doel van deze lijst er niet in bestaat een historisch correct beeld te geven van de geschiedenis van de wereld en de mensheid, maar veeleer een verband te creëren tussen Noach en Abra(ha)m. Zoals God in de tiende generatie vanaf Adam de mensheid uit haar slechtheid heeft willen bevrijden door de vloed, zo zal God in de tiende generatie na Noach opnieuw op een bijzondere manier binnentreden in de menselijke geschiedenis. In dat opzicht vormt de geslachtslijst van Sem de noodzakelijke epiloog van de proloog bij het boek Genesis die de ‘oergeschiedenis’ is.

Conclusie: het verbindende karakter van de geslachtslijsten

Alles welbeschouwd dienen de geslachtslijsten in Genesis 5 en 11 verschillende doelen. Vooreerst houden zij de ‘oergeschiedenis’ samen door structuur te verlenen aan een reeks van grotendeels op zichzelf staande verhalen, die als gevolg van deze lijsten worden voorgesteld als de lotgevallen van één enkele mensenfamilie. Ten tweede geven zij deze hoofdstukken het karakter van een proloog op de geschiedenis van Israël, die met Terachs zoon Abra(ha)m zal aanvangen. Ten derde vervullen zij een niet onbelangrijke theologische functie: zij tonen aan dat de mensheid effectief ‘vruchtbaar en talrijk’ wordt, zoals God aan Adam én aan Noach had opgedragen (Gn 1,28; 9,1.7). Dat alles geldt evenzeer, althans tot op zekere hoogte, voor de twee andere lijsten van nakomelingen die we in Genesis 1–11 aantreffen: ook de afstammingslijst van Kaïn in Genesis 4 en de zogeheten ‘volkerentafel’ in Genesis 10 verbinden de omliggende verhalende episodes met elkaar, terwijl zij elk ook een eigen aspect toevoegen aan het bijbelse relaas van de ‘voortijd’. Zonder al deze ogenschijnlijk saaie opsommingen van vaders en hun zonen, die op het eerste gezicht overbodig lijken, zouden zowel het boek Genesis in zijn geheel als de ‘oergeschiedenis’ in het bijzonder er bij nader inzien helemaal anders hebben uitgezien.

Meer lezen...?

Over de ‘oergeschiedenis’ in haar geheel en over de verschillende componenten ervan verschenen de jongste jaren bij VBS verschillende publicaties. Enerzijds kwam de ‘oergeschiedenis’ aan bod in meerdere referaten tijdens de Didachè-studiedagen gewijd aan het boek Genesis, wat resulteerde in een paar bijdragen aan het verslagboek H. DEBEL – P. KEVERS (red.), *Terug naar waar het begon: het boek Genesis herlezen*, Leuven – Den Haag: VBS – Acco, 2017, meer bepaald H. AUSLOOS, *Tussen Babel en Bijbel: de oergeschiedenis in Genesis 1-11 en haar oudoosterse achtergrond* (35-66), en H. DEBEL, *Een duivelszoon, halfmenselijke reuzen en een dronken slavendrijver: de interpretatiegeschiedenis van Genesis 1-11* (139-164). Anderzijds verschenen ook in *Ezra* enkele artikelen over Genesis 1–11, meer bepaald H. DEBEL, *Een diptiek van drie fundamentele relaties: de narratieve theologie van Genesis 1-3*, in *Ezra* 48 (2017) 33-45; P. KEVERS – E. VERBEKE, *Het Gilgamesj-epos en het bijbelse vloedverhaal*, in *Ezra* 43 (2012) 33-43; en H. DEBEL, *En na hen, de vloed: de ‘zonen van God’ in Genesis 6,1-4*, in *Ezra* 43 (2012) 44-55.

Voor een doorlopende analyse van Genesis 1–11 kan verwezen worden naar het uitstekende Genesiscommentaar van R. PIRSON, *Genesis* (Belichting van het Bijbelboek), Leuven – ‘s Hertogenbosch: VBS – KBS, 2005; zie tevens H. JAGERSMA, *Genesis* (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), 2 delen, Nijkerk: Callenbach, 1995-1996. Een grondige studie van de ‘oergeschiedenis’ in het Nederlands is te vinden in E. VAN WOLDE, *Verhalen over het begin: Genesis 1-11 en andere scheppingsverhalen*, Baarn: Ten Have, 1995.

Onder de meer gespecialiseerde academische literatuur over Genesis 1–11 dient zeker melding te worden gemaakt van E. TOV, *The Genealogical Lists in Genesis 5 and 11 in Three Different Versions*, in Id., *Textual Criticism of the Hebrew Bible, Qumran, Septuagint. Collected Essays, Volume 3* (Supplements to Vetus Testamentum, 167), Leiden – Boston: Brill, 2015, 221-238; J.C. GERTZ, *The Formation of the Primeval History*, in C.A. EVANS – J.N. LOHR – D.L. PETERSEN (ed.), *The Book of Genesis: Composition, Reception, and Interpretation* (Supplements to Vetus Testamentum, 152), Leiden – Boston: Brill, 2012, 107-135; en H.S. KVANVIG, *Primeval History: Babylonian, Biblical, and Enochic* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism, 149), Leiden – Boston: Brill, 2011. Recent verscheen tot slot een interessant nieuw commentaar op deze hoofdstukken, meer bepaald D.M. CARR, *Genesis 1-11* (International Exegetical Commentary on the Old Testament), Stuttgart: Kohlhammer, 2019.

Over de auteur

Hans Debel is bijbelwetenschapper en lid van de stuurgroep van de Vlaamse Bijbelstichting. Tot 2018 doceerde hij Oude Testament en Bijbels Hebreeuws aan het Grootseminarie Brugge, nadat hij van 2007 tot 2014 actief was als onderzoeker verbonden aan de onderzoekseenheid Bijbelwetenschap van de Faculteit Theologie en Religiestudie van de KU Leuven. Thans is hij directeur van de Heilige Familie in Ieper, een secundaire school die bso-, kso- en tso-onderwijs aanbiedt in de studiegebieden Economie & IT, Toerisme, Mode, Kunst en Decoratie.

Luc Devisscher

Jakobus de Meerdere, apostel

Jacobus Maior of Jakobus de Meerdere en zijn broer Johannes krijgen in de namenlijst van de twaalf apostelen in het evangelie van Marcus de bijnaam ‘Boanerges’ of ‘Donderzonen’ (Mc 3,16-19). Deze benaming verwijst wellicht naar het temperament en de gedrevenheid eigen aan de twee broers. Het kost Jakobus misschien zelfs zijn leven. Hij is immers de eerste (en enige) apostel die in het Nieuwe Testament als martelaar sterft (Hnd 12,1-5). Volgens een overlevering uit de zevende eeuw zou Jakobus het evangelie verkondigd hebben in Spanje. Een andere traditie zegt dat zijn lichaam na de marteldood in Jeruzalem overgebracht werd naar Santiago de Compostela. In dit artikel maken we een exemplarische verkenning van de bijbelse en niet-bijbelse teksten over de apostel Jakobus.

De bijbelse Jakobus

In het Nieuwe Testament wordt de apostel Jakobus¹ vernoemd in negentien verzen. In het evangelie volgens *Matteüs* driemaal: 4,21 (roeping); 10,2 (aanstelling van de twaalf) en 17,1 (op een hoge berg). In het evangelie volgens *Marcus* negenmaal: 1,19 (roeping); 1,29 (bij de schoonmoeder van Petrus); 3,17 (aanstelling van de twaalf); 5,37 (bij Jaïrus); 9,2 (op een hoge berg); 10,35.41 (grootste in het koninkrijk); 13,3 (tegenover de tempel) en 14,33 (in Getsemane). In het evangelie volgens *Lucas* vijfmaal: 5,10 (roeping); 6,14 (aanstelling van de twaalf); 8,51 (bij Jaïrus); 9,28 (op een hoge berg) en 9,54 (in een Samaritaans dorp). In de *Handelingen* ten slotte tweemaal: 1,13 (apostellijst) en 12,2 (dood). In het evangelie volgens *Johannes* komt de naam Jakobus niet voor.

Met de uitdrukking ‘zonen van Zebedeüs’ wordt verwezen naar Jakobus en zijn broer Johannes in *Matteüs* 20,20 (grootste in het koninkrijk); 26,37 (in Getsemane) en 27,56 (begrafenis van Jezus) en in *Johannes* 21,2 (verschijning van Jezus).

In het Nieuwe Testament komen naast de apostel Jakobus (Maior) nog andere mannen voor met de naam Jakobus: Jakobus (Minor of ‘de Mindere’), zoon van Alfeüs (Mt 10,3;

De heilige Maagschap
Atelier Geertgen tot Sint-
Jans (ca. 1495)
Rijksmuseum Amsterdam

Links de heilige Anna, naast haar Maria met het Christuskind. Achter hen staan Joachim en Jozef. Rechts Elisabet met haar zoon Johannes de Doper als kind, hierbij ook Maria Kleopas in profiel en Maria Salome. Voor het altaar spelen de leerlingen, nog als kinderen, Simon met de zaag (zoon van Maria Kleopas en Alfeüs), Jakobus en Johannes. Bij het altaar staan Alfeüs, Zebedeüs en Zacharias. Voor het altaar steekt Judas Taddeüs een kaars op de koorafsluiting aan. Op het altaar staat een beeldengroep van het offer van Abraham.

Mc 3,18; Lc 6,15; Hnd 1,13), apostel (wellicht dezelfde als Jakobus, zoon van Klopas (Joh 19,25); Jakobus, vader van Judas (Taddeüs) (Lc 6,16; Hnd 1,13); Jakobus, de broer van de Heer (Gal 1,19), leider van de kerk in Jeruzalem (Hnd 12,17; 15,13; 21,18) en Jakobus, de schrijver van de gelijknamige brief.

Jakobus in de evangeliën

Roeping (Mt 4,18-22; Mc 1,16-20; Lc 5,10-11)

Hij sprak hen aan: ‘Kom achter Mij aan, en Ik zal jullie tot vissers van mensen maken’ (Mt 4,19). Matteüs en Marcus vertellen hoe Jakobus samen met zijn broer Johannes geroepen wordt aan het meer van Galilea. Het zijn vissers en in hun boot zijn ze bezig de vangnetten te herstellen. Hun vader Zebedeüs zit bij hen in de boot. Als Jezus hen roept tot ‘vissers van mensen’ laten ze de boot en hun vader achter en gaan ze Jezus achterna. Deze roeping gebeurt bijna gelijktijdig met de twee andere vissers en broers Petrus en Andreas. Met hun vieren voeren zij de kopgroep aan in de verschillende apostellijsten (Mt 10,2-4; Mc 3,16-19; Lc 6,13-16; Hnd 1,13). Bij Lucas gebeurt de roeping in de context van een wonderbare visvangst. Andreas ontbreekt er (Lc 5,1-11).

Broederpaar

Zes dagen later nam Jezus Petrus, Jakobus en Johannes met zich mee een hoge berg op, waar Hij met hen alleen was. Voor hun ogen veranderde Hij van gedaante (Mc 9,2). Jakobus en Johannes vormen in de evangeliën een onafscheidelijk duo. Als er iets te beleven valt, zijn ze allebei van de partij. Soms op uitdrukkelijk verzoek van Jezus. Zo vermeldt Marcus de aanwezigheid van Jakobus en Johannes bij de genezing van Petrus' schoonmoeder (Mc 1,29). Bij de opwekking van Jairo's dochter mogen volgens Marcus alleen Petrus, Jakobus en Johannes Jezus vergezellen naar het huis van de synagogebeheerder (Mc 5,37). Lucas vermeldt dat Petrus, Johannes en Jakobus (in deze volgorde) samen met Jezus en de ouders van het meisje ook het huis naar binnen mogen gaan (Lc 8,51). Hetzelfde trio is getuige van de gedaanteverandering van Jezus op een (hoge) berg (Mt 17,1; Mc 9,2; Lc 9,28). Lucas noemt Johannes opnieuw vóór Jakobus. Kort voor zijn arrestatie is volgens Marcus de volledige kopgroep van vier apostelen aanwezig op de berg van de Olijven tegenover de tempel. Ze ondervragen Jezus over het wanneer en het hoe van de eindtijd (Mc 13,3-4). In Getsemane zijn ze volgens Matteüs en Marcus opnieuw met z'n drieën (Mt 26,37; Mc 14,33). Matteüs spreekt over Petrus en de twee zonen van Zebedeüs. Ze zijn er getuige van Jezus' doodsangst. Met bezwaarde ogen vallen ze desondanks tot twee keer toe in slaap (Mt 26,40-45; Mc 14,37-41). Bij Lucas worden geen specifieke namen genoemd en vallen alle leerlingen in slaap, zo verdrietig waren ze (Lc 22,45-46).

Ouderpaar

De namen van de ouders van Jakobus en Johannes zijn bekend: Zebedeüs en Salome. Zebedeüs (Griekse vorm van het Hebreeuwse *Zebadja*, 'geschenk van JHWH') runde een niet onaanzienlijk vissersbedrijf. Hij had dagloners in dienst (Mc 1,20) en beschikte over boten die op diep water konden varen (Lc 5,4). Zijn zonen hielpen mee in het bedrijf. Mogelijk was er een samenwerkingsverband met Simon (Petrus) en Andreas (Lc 5,10). Ronald Brownrigg suggereert in een vindingrijke hypothese dat de firma 'Zebedeüs en Zonen' leveranciers van vis waren aan het paleis van de hogepriester in Jeruzalem². Als Jezus naar de gewezen hogepriester Annas gebracht wordt om verhoord te worden, zijn Simon Petrus en een andere leerling hem gevolgd. Die andere leerling blijkt een bekende van de hogepriester te zijn en komt tegelijk met Jezus het paleis binnen, terwijl Petrus buiten bij de poort blijft staan. De andere leerling gaat dan met de portierster praten en brengt zo Petrus naar binnen. Die andere leerling zou dan één van de zonen van Zebedeüs (Johannes?) zijn, wat dan meteen zijn vertrouwelijke omgang met de portierster kan verklaren (Joh 18,13-16). Wat er ook van zij, carrière in het vissersbedrijf hebben de beide zonen niet gemaakt. We kunnen ons wellicht voorstellen wat er door het hoofd van Zebedeüs moet zijn gegaan op het moment dat zijn zonen Jezus achterna gaan en hem alleen achterlaten. Het is gedaan met het vooruitzicht op een rustige oude dag in de wetenschap dat de zaak in goede handen is. Toch legt Zebedeüs zijn zonen niets in de weg en laat hij ze gaan, Jezus achterna.

Salome (vgl. Salomo, 'rijk aan vrede') wordt in Marcus 15,40 genoemd als één van de vrouwen die van verre staan toe te kijken bij de kruisiging van Jezus. Het parallelle vers in het evangelie van Matteüs vermeldt hier 'de moeder van de zonen van Zebedeüs' (Mt 27,56). Vandaar de hypothese dat de moeder van Jakobus en Johannes Salome heette. Volgens Marcus is Salome ook één van de vrouwen die op paasmorgen naar het graf van Jezus gaan (Mc 16,1). Lucas vermeldt Salome niet expliciet als getuige van Jezus' dood en verrijzenis. Ze komt ook niet voor in de opsomming van de vrouwen die Jezus volgden. Wel kan ze vervat zitten in de verzamelterm 'nog vele andere vrouwen' (Lc 8,3) en 'de overige vrouwen' (Lc 24,10). Deze vrouwen (en nog andere) waren volgens Lucas Jezus van in Galilea gevolgd en hebben uit eigen middelen voor hem gezorgd (Lc 8,1-3). Mogelijk behoorde de moeder van Jakobus en Johannes dus, net als haar zonen, al vroeg tot de intieme kring rond Jezus³. Hoe het vader en echtgenoot Zebedeüs verder vergaat als ook zijn vrouw Jezus achterna gaat, wordt nergens verteld. Heeft hij aan zijn vrouw hun spaarpotje meegegeven om Jezus en zijn leerlingen te onderhouden? Hebben ze elkaar nog ooit teruggezien? Onderweg met Jezus laat Salome zich in elk geval niet ongelegen. Volgens Matteüs is zij degene die aan Jezus vraagt of haar zonen in zijn koninkrijk een plaats krijgen, één aan zijn rechterzijde en één aan zijn linkerzijde (Mt 20,20 – zie verder).

Het ongestuvige Samaritanendorp (Lc 9,51-56)

Toen de tijd naderde dat Hij zou worden weggenomen, koos Hij vastberaden Jeruzalem als reisdoel (Lc 9,51). Het middenstuk van het evangelie van Lucas opent met de plechtstatige mededeling dat Jezus zijn zinnen zet op Jeruzalem. Het is het begin van een reisverhaal dat ongeveer negen hoofdstukken beslaat. Een echte verhalende lijn is er niet. De rode draad is het einddoel met het vooruitzicht op de 'opneming' van Jezus. Deze uitdrukking verwijst naar de dood van Jezus, maar in de lucaanse context evenzeer naar zijn hemelvaart, waar het evangelie van Lucas mee eindigt (Lc 24,50-53) en Handelingen, het tweede boek van Lucas, mee begint (Hnd 1,1-11). Jezus is vastberaden. Niets of niemand zal hem van dit plan afbrengen, ongeacht de consequenties van deze beslissing. Indirect worden de leerlingen (en lezers) opgeroepen hem op die weg te volgen. Bij de aanvang van de reis stuurt Jezus boden voor zich uit om zijn komst voor te bereiden. Een Samaritaans dorp wil Jezus en zijn gezelschap niet ontvangen, omdat Jeruzalem het doel van zijn reis is. Jakobus en Johannes stellen voor te doen zoals de profeet Elia en een vuur van de hemel te laten neerdalen om het Samaritaanse dorp te verteren (Lc 9,52-54, vgl. 2 K 1,10-12). Jezus keert zich om en wijst hen terecht. Volgens Huub Welzen is 'deze episode een illustratie van het onbegrip van de leerlingen'⁴. In hun onstuimigheid willen de donderzonen het koninkrijk van God desnoods met geweld vestigen. Het bericht wordt afgesloten met de mededeling dat het gezelschap van Jezus gastvrijheid gaat opzoeken in een ander dorp.

Jullie weten niet wat je vraagt! (Mt 20,20-28; Mc 10,35-45)

Verder onderweg naar Jeruzalem neemt Jezus de twaalf leerlingen apart en beschrijft voor hen tot in detail hoe de Mensenzoon ter dood gebracht zal worden maar ten derde dag weer opgewekt. Matteüs vertelt hoe daarop ‘de moeder van de zonen van Zebedeüs’ met haar beide zonen tot bij Jezus komt. Salome treedt hier op als moeder en echtgenote. Ze buigt diep voor Jezus neer en vraagt hem te beloven dat haar twee zonen de beste plaatsen zullen krijgen in zijn koninkrijk. Op basis van wat Jezus aan de twaalf verteld heeft over wat hem te wachten staat in Jeruzalem – en de zonen hebben dit ongetwijfeld aan hun moeder doorverteld – acht zij het moment gekomen om de positie van haar kroost veilig te stellen. Dat haar vraag terzelfdertijd een betwisting is van de sleutelpositie die eerder door Jezus aan Petrus toegekend werd, lijkt haar niet te deren (Mt 16,13-20)⁵. Wanneer de tien anderen dit te weten komen, is hun verontwaardiging over de twee broers zo groot dat Jezus tussenbeide moet komen om de gemoederen te bedaren. Misschien koesteren de overige leerlingen wel dezelfde ambities? Jezus zet de puntjes op de i en maakt hun het profiel van de leerling duidelijk. Al wie groot wil worden en al wie de eerste wil wezen, zal de anderen moeten dienen, net zoals de Mensenzoon niet is gekomen om gediend te worden maar om te dienen. Het eerste wat er te doen staat in het koninkrijk is dienaar zijn!

De manier waarop Jezus met de ‘Boanerges’ omgaat is typerend. In plaats van hun eerezuchtige natuur aan banden te leggen, daagt hij hen veeleer uit: ‘Kunnen jullie de beker drinken, die ik ga drinken? Jakobus en Johannes, zijn jullie bereid tot het uiterste te gaan?’. ‘Wie een eerste plaats verlangt in de “glorie des Heren”, moet van te voren de eerste zijn bij “de kelk des Heren”’, schrijft Otto Hophan⁶. En de broers zijn bereid. ‘We kunnen het!’ verzekeren ze allebei. Jezus erkent dit. De dag komt inderdaad dat ze zijn beker zullen drinken, in elk geval Jakobus toch. Maar wat de plaatsen aan zijn zijde betreft, het is niet aan hem om dit te geven. Die plaatsen behoren toe aan wie zijn Vader die wil geven. Hun vermetelheid kost Jakobus en Johannes niet hun plaats in de kopgroep van de twaalf. Als het moment is gekomen dat Jezus effectief de beker zal drinken zijn ze in de buurt, weliswaar slapend (Mt 26,36-46; Mc 14,32-42). Voorlopig gaat de beker nog aan hen voorbij.

Markant is dat Jezus uiteindelijk gekruisigd zal worden tussen twee bandieten, een rechts en een links van Hem (Mt 27,38; Mc 15,27; Lc 23,33). Onder de vrouwen die van op een afstand staan toe te kijken, bevindt zich de moeder van Jakobus en Johannes (Mt 27-55-56; Mc 15,40-41). Wim Weren merkt terecht op dat een plaats rechts en links van Jezus iets heel anders schijnt in te houden dan datgene wat de twee broers (en hun moeder) op het oog hadden⁷.

Jakobus in Handelingen

In het vervolgboek van het evangelie van Lucas lijken de wegen van de twee broers-apostelen uiteen te gaan. Na Pinksteren wordt broer Johannes de metgezel van Petrus (Hnd 3-4 en 8,14-25). Dit verklaart misschien waarom Lucas in zijn evangelie – zoals eerder opgemerkt – bij de vermelding van het trio Petrus, Jakobus en Johannes tot tweemaal toe Johannes vóór Jakobus noemt en hem zo dichter bij Petrus plaatst. Hetzelfde gebeurt in de apostellijst van Handelingen 1,13. Jakobus wordt in Handelingen nog tweemaal bij naam genoemd. Een eerste maal in verband met de gebeurtenissen na de hemelvaart van Jezus (Hnd 1,13) en een laatste maal naar aanleiding van zijn dood (Hnd 12,1-2).

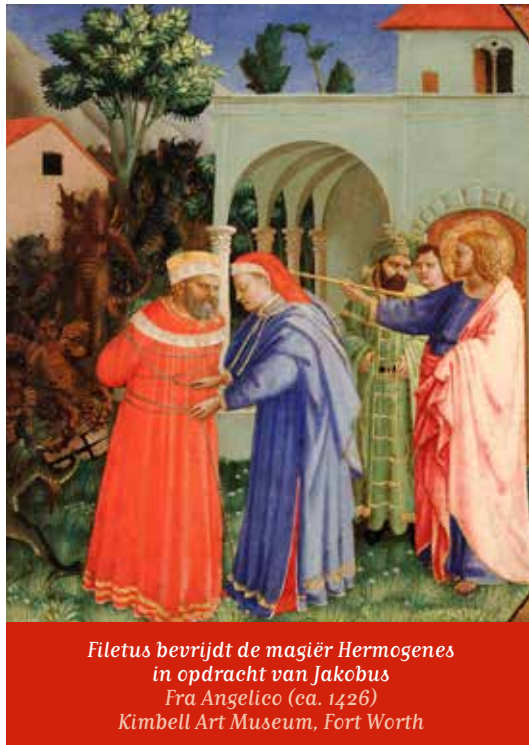
Weer met twaalf

Na de hemelvaart van Jezus op de Olijfberg keren de apostelen terug naar Jeruzalem. Ze trekken zich terug in een bovenzaal. Lucas somt hun namen op. Na de dood van Judas zijn ze nog met elf. Daarom wordt er op voorstel van Petrus een opvolger aangewezen. Het lot valt op Mattias. Het apostelcollege telt opnieuw twaalf namen (Hnd 1,13-23).

Op de dag van Pinksteren wordt Jakobus samen met de andere apostelen vervuld van de heilige Geest. Gezamenlijk geven ze in de tempel van Jeruzalem onderricht en verrichten ze vele tekenen en wonderen die iedereen met ontzag vervullen. Ondanks de tegenstand van de joodse autoriteiten – Petrus en Johannes worden gearresteerd en slechts onder bedreiging weer vrijgelaten – blijven de apostelen met grote kracht getuigenis afleggen van de opstanding. Met groot succes trouwens. Steeds weer sluiten zich mensen aan, grote groepen mannen en vrouwen (Hnd 2,1-13.41-47; 4,1-22.32-35; 5,12-16).

In een hernieuwd tegenoffensief van de hogepriester en zijn aanhang worden alle apostelen in de gevangenis gezet. Een engel opent ’s nachts de deuren van de gevangenis en brengt hen naar buiten. De volgende ochtend gaan de apostelen opnieuw naar de tempel en zetten er hun onderricht voort. Hierop worden ze voor het Sanhedrin gebracht. De joodse leiders willen hen ter dood brengen. Door tussenkomst van de farizeeër Gamaliël komen ze er vanaf met een flink pak slaag en het verbod nog te verkondigen met een beroep op de naam van Jezus. De apostelen verlaten het Sanhedrin, blij dat ze waardig bevonden zijn om vanwege de naam van Jezus smadelijk behandeld te worden. Onverminderd blijven ze verder verkondigen dat Jezus de Messias is (Hnd 5,17-42).

De groei van de christelijke gemeenschap brengt organisatorische problemen met zich mee. Daarom kiest de gemeenschap zeven medewerkers uit. Deze worden voorgedragen aan de apostelen, die hen na gebed de handen opleggen. Ook zij doen, net als de apostelen, grote wonderen en tekenen onder het volk (Hnd 6,1-7). Stefanus is een van

*Filetus bevrijdt de magiër Hermogenes
in opdracht van Jakobus
Fra Angelico (ca. 1426)
Kimbell Art Museum, Fort Worth*

de zeven. Enige tijd later wordt hij valselijk beschuldigd van lastertaal tegen Mozes en God. Na een ophefmakende toespraak wordt Stefanus gestenigd. Het is de inzet van een hevige vervolging in Jeruzalem. De gemeente – met uitzondering van de apostelen! – raakt verspreid over de landstrekken van Judea en Samaria. Onder een grote weeklacht wordt Stefanus, de eerste martelaar van het christendom, in Jeruzalem begraven. Daarna gaat de verkondiging van de goede boodschap verder. In verspreide slagorde trekken de medewerkers rond en het woord van God krijgt voet aan de grond in Samaria. Velen laten er zich dopen (Hnd 6,8–8,13). Ondertussen zijn de apostelen nog steeds in Jeruzalem. Als ze horen van het succes van de predi-

king in Samaria sturen ze Petrus en Johannes erop af, die de dopelingen de handen oplegen waardoor ze de heilige Geest ontvangen. Op de terugweg naar Jeruzalem verkondigen Petrus en Johannes met succes in veel Samaritaanse dorpen. Na de roeping van Saulus (Paulus) en de bekrachtiging ervan in Jeruzalem door de apostelen kan de gemeente zich eindelijk in vrede ontplooiën in Judea, Galilea en Samaria (Hnd 8,14-25; 9,1-22.23-31).

Door toedoen van Petrus komt het woord van God ook bij de heidenen terecht. Daarover ontstaat een hevige discussie onder de apostelen en de broeders in Jeruzalem. Petrus kan de gemoederen bedaren en iedereen geruststellen. God heeft ook aan de heidenen de bekering ten leven gegeven. In Antiochië in Syrië ontstaat een christelijke gemeente. Barnabas wordt op onderzoek uitgestuurd en stelt ter plaatse vast dat de Heer ook daar werkzaam is. Hij gaat op zoek naar Saulus en een vol jaar lang maken ze beiden deel uit van de gemeente. Het is in Antiochië dat de leerlingen voor het eerst christenen werden genoemd (Hnd 9,32–11,26).

De dood van Jakobus (Hnd 12,1-5)

Jakobus, de broer van Johannes, liet hij met het zwaard ter dood brengen (Hnd 12,2). Koning Herodes (Agrippa I) neemt enkele leden van de christelijke gemeente van Jeru-

zalem gevangen en mishandelt hen. Deze Herodes werd bij de troonsbestijging van keizer Claudius (41 na Chr.), uit dankbaarheid voor bewezen diensten, koning over vrijwel het hele gebied van zijn grootvader Herodes de Grote. Hierdoor valt voor de christelijke gemeente de rechtsbescherming van een Romeinse stadhouder weg. Herodes doet zich voor als joods gezind en is uit op populariteit bij het joodse volk. Na de dood van Stefanus was de stemming tegenover de volgelingen van Jezus bijzonder grimmig. Om in de gunst van de joden te komen richt Herodes zich tegen hen.

Ook Jakobus – hier uitdrukkelijk ‘de broer van Johannes’ genoemd – is bij de gearresteerden. Herodes brengt hem om met het zwaard. Hierdoor krijgt het verlangen van Jakobus om de eerste te zijn op een bijzonder manier gestalte. Jakobus drinkt de beker en wordt de eerste martelaar onder de apostelen. De beschrijving van de dood van Jakobus is opmerkelijk kort. Zonder enige vorm van proces wordt hij terechtgesteld. Wellicht wil de auteur van Handelingen veeleer een verhaal brengen waarin niet Jakobus maar Petrus de tegenspeler is van Herodes. Als Herodes merkt dat de dood van Jakobus de joden welgevallig is, neemt hij ook Petrus gevangen. Het is het begin van een hernieuwde vervolging tegen de jonge kerk. Kort daarop sterft Herodes in Caesarea een verschrikkelijke dood. Omdat hij zich als een god liet vereren, wordt hij gestraft door een engel van de Heer. Hij wordt door wormen opgevreten (Hnd 12,20-23).

Met de dood van Jakobus is het apostelcollege niet langer volledig. Toch wordt Jakobus niet vervangen. Ook de figuur van Petrus verdwijnt op de achtergrond. De aandacht verschuift naar Paulus en Barnabas, die zelf ook apostelen genoemd worden (Hnd 14,4.14). In Jeruzalem wordt de andere Jakobus, ‘de broer van de Heer’, leider van de christelijke gemeente. Zijn invloed blijkt duidelijk in de bijeenkomst te Jeruzalem, waar de strijdvrage aan de orde is of de heidenchristenen zich ook aan de wetten van Mozes moeten houden (en zich laten besnijden). Onder de leiding van deze Jakobus treden de apostelen, samen met de oudsten, nog één keer als een gezamenlijk college op. Daarna verdwijnen ze uit het verhaal (Hnd 15,1-35).

Net zoals Petrus belangrijker werd dan zijn broer Andreas, overvleugelde Johannes zijn broer Jakobus. De bijbelse Jakobus wordt getekend als iemand die hogerop wil komen. Eigenlijk wil Jakobus het liefst van al de grootste zijn. Hoogmoedig of groot in moed? Uiteindelijk heeft de apostel Jakobus de beker gedronken die Jezus gedronken heeft.

De apocriefe Jakobus

De vermelding van de marteldood van Jakobus in Handelingen heeft ertoe geleid dat er niet onmiddellijk een behoefte was om – zoals bij de andere apostelen – een *martyrium*

(een beschrijving van het martelaarschap) op te stellen. Buitenbijbelse levensbeschrijvingen over Jakobus zijn dan ook meestal van latere datum. Net als in andere apocriefe geschriften over de apostelen wordt ook hier een ideaalbeeld opgehangen van de apostel van wie de verkondiging rechtstreeks teruggaat op Jezus Christus zelf. In grote lijnen komt de berichtgeving over Jakobus vanuit niet-bijbelse bronnen hier op neer: na Pinksteren predikt Jakobus eerst in Judea en Samaria en daarna in Spanje. Bij zijn terugkeer in Jeruzalem wordt de apostel onthoofd. Zijn leerlingen brengen zijn lichaam naar Galië, waar hij wordt begraven.

De jonge Jakobus

De middeleeuwse *Trinubium*-legende of ‘driehuwelijkenlegende’ is het verhaal over de drie huwelijken van Anna, de moeder van Maria. Deze legende brengt de voornaamste personen uit de omgeving van Jezus samen in één familieportret met Anna als stammoe-der. De samenstelling van ‘de heilige Maagschap van Anna’ werd beschreven door Jacobus de Voragine (1230-1298) in zijn *Legenda Aurea* (de gulden legende). De samenstelling is deels ontleend aan gegevens uit de Bijbel en apocriefe evangeliën en deels aan legenden over Jezus’ familierelaties die in de loop der tijd zijn ontstaan. Volgens deze legende huwde Anna na de dood van haar echtgenoot Joachim nog tweemaal. Eerst met Kleopas (volgens sommigen de broer van Jozef) en daarna met Salome. Uit elk huwelijk werd een dochter met de naam Maria geboren: Maria (moeder van Jezus), Maria Kleopas en (Maria) Salome. Maria Kleopas, gehuwd met Alfeüs, had vier kinderen: Jakobus (de Mindere), Joses, Judas (Taddeüs) en Simon (Kananeüs); Maria Salome, in de echt verbonden met Zebedeus, had als zonen Jakobus (de Meerdere) en Johannes⁸.

Over de verdere jeugd van Jakobus zijn geen verhalen bekend. Hij wordt visser van vader op zoon. Als hij door Jezus wordt geroepen, laat hij samen met zijn broer Johannes het familiebedrijf achter om hem te volgen.

Van Judea naar Spanje

En na het lijden des Heren viel hem bij de apostolische deling Judea en Samaria ten deel. Toen hij deze gewesten doorreisde, trad hij de synagogen binnen, en toonde volgens de Schriften, dat alles, wat door de Profeten voorzeggd was omtrent de Heer Jezus Christus, in Hem vervuld was (‘Geschiedenis van de apostelen’ van Pseudo-Abdias IV).

Waar Jakobus na Jezus’ hemelvaart en Pinksteren rondgetrokken heeft, is niet zomaar af te leiden uit de bijbelse gegevens. Volgens de traditie verkondigde hij eerst – zoals de andere apostelen – in Judea en Samaria. We baseren ons hier op de ‘Geschiedenis van de apostelen’, een vroeg-middeleeuwse Latijnse bewerking van apocriefe teksten over de apostelen, waarbij aan elke apostel een apart boek wordt gewijd⁹. Het vierde boek van deze apostelgeschiedenis gaat over Jakobus en beschrijft zijn verkondiging in Judea

en Samaria en zijn dood door het zwaard. Er wordt ook verteld dat Jakobus op een dag in het gezelschap van negen andere leerlingen naar het Iberische schiereiland (Spanje) vertrekt. Hun missie oogst niet veel succes. Maria, de moeder van Jezus, volgt vanop afstand het wedervaren van Jakobus in Spanje. Om hem een hart onder de riem te steken gaat ze zelfs twee keer naar hem toe. De basiliek van ‘Nuestra Señora del Pilar’ (Onze-Lieve-Vrouw van de zuil) en het bedevaartsoord ‘Nuestra Señora de la Barca’ (Onze-Lieve-Vrouw van de boot) zijn de stenen getuigen van deze ontmoeting. Uiteindelijk keert Jakobus naar Jeruzalem terug.

Het is weinig waarschijnlijk dat Jakobus ooit in Spanje geweest is. In zijn brief aan de Romeinen oppert Paulus het voornemen om de gemeente in Rome te bezoeken op zijn doorreis naar Spanje (Rom 15,22-33). Omdat Paulus zelden voet aan wal zet op platgetreden paden, doet dit vermoeden dat er nog geen christelijke gemeente in Spanje was. Bovendien wordt de prediking van Jakobus in Spanje pas voor het eerst vermeld in de Latijnse versie van de ‘Geschiedenis van de apostelen’. Oudere berichten over de prediking van Jakobus in Spanje zijn er niet.

In Jeruzalem

Jakobus heeft de hele Heilige Schrift in het geheugen (Geschiedenis van de apostelen IV,2). Bij zijn prediking in Judea en Samaria stuit de apostel Jakobus op verzet van een zekere Hermogenes en Filetus. Hermogenes wordt genoemd door de schrijver van de Tweede brief aan Timoteüs als iemand die Paulus in de steek gelaten zou hebben in de streek van Asia, een Romeinse provincie. Ook Filetus wordt in deze brief vermeld. Samen met nog anderen behoort hij tot diegenen ‘die van de waarheid zijn afgeweken met hun bewering dat de opstanding reeds heeft plaatsgehad’ (2 Tim 1,15 en 2,17-18). In de ‘Geschiedenis van de apostelen’ beweren beide heerschers dat Jezus Christus de zoon van God niet is. Jakobus kan Filetus met argumenten vanuit de Schrift (en een paar wonderen) van het tegendeel overtuigen maar Hermogenes is niet op andere gedachten te brengen. Hij bindt Filetus met toverbanden vast om te zien of Jakobus hem kan losmaken, wat voor de apostel geen enkel probleem blijkt te zijn. Maar toevanar Hermogenes geeft niet op. Hij stuurt een stelletje boze geesten op Jakobus en Filetus af. Door de tussenkomst van een engel geven de geesten zich echter gewonnen en keren ze zich nu tegen Hermogenes. Zo wordt Hermogenes overgeleverd aan zijn eigen demonen en door hen tot bij de apostel gebracht. Jakobus echter wil Hermogenes niet tegen zijn wil bekeren en beveelt de kwelduivels hem te verlaten. Hermogenes bekeert zich nu ook tot het geloof in Christus. Jakobus geeft hem zijn reisstaf mee om hem verder te beschermen tegen de macht van de boze geesten. Hermogenes gaat thuis zijn toverboeken halen. Hij wil ze voor de ogen van Jakobus verbranden maar deze laat ze hem, verzwaard met stenen en lood, in zee werpen (Geschiedenis van de apostelen IV,1-3). Het verhaal van de toevanar Hermogenes vertoont sterke gelijkens met dat van Simon

de magiër in Handelingen 8,9-14.18-24, waar Filippus (één van de zeven medewerkers) en Petrus er in slagen de magiër tot geloof in Christus te brengen.

In het vervolg van het verhaal (IV,4) wordt Hermogenes in Godsvrees zo volmaakt dat ook hij wonderen kan doen in naam van de Heer. Als de vijandige joden echter zien dat Jakobus er in geslaagd is Hermogenes en al zijn leerlingen en vrienden te bekeren, kopen ze twee Romeinse bevelhebbers om, Lysias en Theokritus, om Jakobus gevangen te nemen. Claudius Lysias komt ook voor in Handelingen. Hij is tribuun van het garnizoen te Jeruzalem en neemt het op voor Paulus tegenover de joden als hij verneemt dat deze als Romein is geboren (Hnd 22,22-29; 23,23-30). Jakobus wordt door de twee Romeinen naar de gevangenis gebracht. Hierdoor ontstaat er oproer onder het volk. De farizeeën willen Jakobus de kans geven zich te verdedigen en vragen hem naar de inhoud van zijn prediking over Jezus. In hun overtuiging was Jezus niet meer dan een mens die onder rovers gekruisigd werd. Vervuld van de heilige Geest houdt Jakobus hen voor hoe God aan Abraham beloofd heeft dat in zijn zaad alle volkeren gezegend zouden worden. Abraham werd de vriend van God door dit te geloven. Wie dit niet gelooft – nl. dat in Abrahams zaad alle volkeren gezegend zijn – is een vijand van God. Aan de hand van tal van Schriftplaatsen maakt Jakobus duidelijk hoe alles wat door de profeten voorspeld was, in Jezus Christus reeds gedeeltelijk vervuld werd en hoe wat nog niet geschied is, binnenkort zal gebeuren. De woorden van Jakobus slaan in en vele joden laten zich dopen. De hogepriester Abjatar is echter niet zo onder de indruk. Hij laat één van de farizeeën een touw om de hals van de apostel slaan en levert Jakobus zo uit aan Herodes Agrippa, die het bevel geeft hem te onthoofden. Onderweg naar de plaats van de terechtstelling geneest Jakobus een verlamde man. De man loopt verheugd rond en looft luidkeels de naam van de Heer Jezus (Geschiedenis van de apostelen IV,5-8).

De marteldood

De farizeeër die Jakobus een touw om de hals had geslagen – Josias genaamd – valt voor de voeten van Jakobus neer en verklaart dat hij van nu af aan gelooft dat Jezus werkelijk de zoon van de levende God is. Daarop laat de hogepriester ook Josias in de boeien slaan en dreigt ermee hem te laten onthoofden als hij Jakobus niet verlaat en de naam van Jezus niet vervloekt. Maar Josias vervloekt de hogepriester en volhardt in zijn geloof in Christus. Op de strafplaats vraagt Jakobus aan de beul een kruik water en doopt Josias. Daarna worden beide mannen na elkaar onthoofd (Geschiedenis van de apostelen IV,9).

In de ‘Handelingen van Jakobus’ – een in het Koptisch bewaarde tekst uit de 4^e eeuw – wordt een afwijkende versie verteld over Jakobus’ dood¹⁰. Jakobus, die de talen van mensen en dieren blijkt te verstaan, komt er in aanvaring met Herodes Agrippa omdat hij kritiek uitoefent op het betalen van belastingen aan de koning. Het conflict loopt uit op de marteldood van Jakobus. In dit geschrift wordt de apostel Jakobus gelijkgesteld met

Bisschop Theodemirus ontdekt het graf van Sint-Jakob
Grafshildering (ca. 1129-1134)
Kathedraal Santiago de Compostela

Jakobus de broer van de Heer.

Het graf

Er zijn verschillende versies over wat er met het lichaam van apostel Jakobus gebeurt nadat Herodes hem heeft laten onthoofden¹¹. In de vroegste verhalen wordt de Olijfberg bij Jeruzalem als begraafplaats genoemd. Dit is ook de meest waarschijnlijke plek. Daarnaast

is er het wereldwijd verspreide verhaal over een graf bij het huidige Santiago de Compostela in Spanje. Na zijn dood in Jeruzalem zouden de overblijfselen van Jakobus door twee van zijn leerlingen naar Spanje overgebracht zijn en begraven in de streek rond Iria Flavia (Galicië), toentertijd een belangrijke binnenhaven en tevens bisschopsstad. Het graf raakt in de vergetelheid en wordt eeuwen later teruggevonden door bisschop en kluizenaar Theodomirus, nabij een oude kapel waar zich ook een begraafplaats uit de Romeinse tijd bevond. De plaats krijgt de naam mee van *Santiago de Compostela* – mogelijk een vervorming van ‘Giacomo Postolo’ of Jakobus Apostel – en groeit uit tot een populair pelgrimsoord. In de loop van de 11de eeuw wordt de bisschopszetel van Iria verplaatst naar Compostela. Zo wordt Jakobus patroon van Spanje en van alle pelgrims. Zijn attributen worden de schelp, de pelgrimshoed, de staf en de bedelnap.

De relikwieën van de apostel Jakobus

In 1884 heeft paus Leo XIII de echtheid van de relikwieën van Jakobus erkend in de bul *Deus omnipotens*. Hierdoor verschuift de feestdag van de apostel van 27 december (de dag waarop Jakobus samen met Petrus en Johannes gevierd werd) naar 25 juli, de zogenaamde dag van de overbrenging van de overblijfselen naar Spanje. In het volksgeloof geldt 25 juli als een kritieke dag voor het komende weer. Het is de dag van de eerste appels, een zegendag voor de oogst.

Tot zover de geschiedenis van Jakobus, de eerste van de apostelen die zijn pelgrimstocht naar Christus volbracht heeft.

Noten

1. *Jakobos* is de Griekse, *Jacobus* de Latijnse weergave van de Hebreeuwse naam *Ja'aqob*, die waarschijnlijk 'hij (God) beschermt' betekent maar in de verhalen over aartsvader Jakob in verband gebracht wordt met 'aqeb, 'hiel'; vandaar 'hienlichter' of 'onderkruiper', zie Gn 25,26 en 27,36.
2. R. BROWN RIGG, *Wie is wie in het Nieuwe Testament. Alle bijbelse figuren van A tot Z*, Bloemendaal: Gottmer, p. 264-265.
3. Dit geldt overigens ook voor de moeder van de apostel Jakobus van Alfeüs (Mt 27,56; Mc 15,40).
4. H. WELZEN, *Lucas* (Belichting van het bijbelboek), 's-Hertogenbosch: KBS, 2011, p. 162-164.
5. In de versie van Marcus maken Jakobus en Johannes hun verzoek zelf over aan Jezus.
6. O. HOPHAN, *De apostelen*, Haarlem – Antwerpen: Gottmer, 1946, p.81.
7. W. WEREN, *Matteüs* (Belichting van het bijbelboek), 's-Hertogenbosch: KBS, 1994, p. 184-186.
8. Zie M. MADOU, *Het verhaal van de heilige Jacobus. Van Jacobus tot Santiago de Compostela* (Santiago de Compostela-bibliotheek, 5), Schoorl: Conserve, 1991, p. 13-25.
9. Over deze teksten en hun foutieve toeschrijving aan Pseudo-Abdias (die Jezus persoonlijk gekend zou hebben en door de apostelen Simon Kananeüs en Judas Tadeüs tot bisschop van Babylonë gewijd zou zijn) zie Els ROSE, *Abdias scriptor vitarum sanctorum apostolorum? The "Collection of Pseudo-Abdias" reconsidered*, in *Revue d'Histoire des Textes* 8 (2013) 227-268. Een oude Nederlandse vertaling is te vinden in *De Apocryfe Evangelien, benevens de geschiedenis der apostelen. Volgens de uitgaven van Fabricius, Thilo en Borberg, overgezet en met inleidingen en aantekeningen voorzien*, Den Haag: W.P. van Stockum, 1849. Te vinden als gratis e-boek op <https://lib.ugent.be/nl/catalog/ggc01:354396706> (geraadpleegd op 17-1-2020).
10. Zie P. OUSSOREN & R. DEKKER, *Buiten de vesting. Een woord-voor-woord vertaling van alle deuterocanonieke en vele apocriefe bijbelboeken*, Vught: Skandalon, 2008, p. 589-592.
11. Zie <http://www.catharijneverhalen.nl/611/nl/het-lichaam-van-jacobus> (geraadpleegd op 17-1-2020).

Meer lezen...?

Over de apostelen van Jezus verschenen reeds in *Ezra*: L. DEVISSCHER, *Twaalf op een rij: de apostelen van Jezus*, in *Ezra* nr. 17 (maart 2013) 13-23; *De eerste groep van vier*, in *Ezra* nr. 19 (september 2013) 81-87; *Andreas* in *Ezra* nr. 24 (december 2014) 110-119 en *Judas, apostel van Jezus* in *Ezra* nr. 43 (september 2019) 42-55.

Een vlotte navertelling van de apocriefe verhalen over de twaalf apostelen vindt men in Jo CLAES e.a., *De Twaalf. Apocriefe verhalen over de apostelen*, Leuven: Davidsfonds, 2006 (over 'Jakobus Maior' op p. 203-215). Een Nederlandse vertaling van delen uit de *Codex Calixtinus* of het *Liber Sancti Iacobi*, een 12de-eeuws handschrift dat bewaard wordt in Santiago de Compostela en dat een compilatie van uiteenlopende teksten bevat, onder meer over de wonderen van Sint-Jakob en de overbrenging van zijn lichaam naar Compostela, werd gemaakt door Herman VAN CAMPENHOUT, *Het boek van Sint-Jakob*, Baasrode: Het Punt, z.d. [2015].

Over de auteur

Luc Devisscher (°1959) is educatief medewerker van CCV Vlaams-Brabant en deeltijds godsdienstleerkracht aan het Gemeentelijk Technisch Instituut in Duffel. Als verwoede bijbellezener begeleidt hij meerdere bijbelgroepen. Hij is redactieraadslid van *Ezra* en van *Pastoralia*. Hij toert rond op aanvraag met een woordtheater over 'Judas, apostel van Jezus' en een over 'Jakobus, de donderzoon'.

Uit de wereld van de Bijbel

Bijbelse video's op dominicanen.tv

Sinds enige tijd maakt de dominicaanse gemeenschap reeksen instructieve video's die via youtube te bekijken zijn. Er zijn reeksen in het Frans en in het Nederlands, zie www.dominicanen.tv voor algemene info. Zo is er bv. een reeks over Meister Eckhart met Marcel Braekers. Prof. Reimund Bieringer, nieuwtestamenticus en voorzitter van de Vlaamse Bijbelstichting, verzorgde verleden jaar twee uitzendingen over de Eerste brief van Paulus aan de Korintiërs (youtu.be/Atpk1-Mq11s en youtu.be/uemW84taevg) en startte dit jaar met een reeks over 'Reizen met Paulus' (eerste uitzending 'Tarsus en Jeruzalem': youtu.be/iyDmNHB0gCQ). Dit jaar is er tevens een reeks met Roger Burggraeve, die bijbelse thema's vanuit een filosofische invalshoek behandelt (www.dominicanen.tv/nl/nieuws/roger-burggraeve).

Bijbelevend op 2 mei in Bijbelhuis Zevenkerken

Op zaterdag 2 mei 2020 vindt in Bijbelhuis Zevenkerken het jaarlijkse *Bijbelevend* plaats, dit jaar over het thema 'De steppe zal bloeien...? Schepping, klimaat en profetische kritiek'. Van 10 tot 18 uur zijn er speelse en degelijke keuzeactiviteiten, voor jong en oud, om te kijken, te luisteren en te doen. Zo kan men bv. de scheppingspsalmen 8, 104 en 148 beluisteren en zingen met pater Alexis Werbrouck of de voordracht van Jannica De Prenter volgen over 'Chaos en schepping (Gn 1, Jr 4 en Mc 7)'. Om 16 uur brengt Bart Moeyaert zijn werk *Schepping & Paradijs*, begeleid door dwarsfluitist Paul De Baere. Maar er is nog veel, veel meer te beleven. Voor het volledige programma, zie bijbelhuiszevenkerken.be.

Abdijmidweek en woordtheater met Luc Devisscher

Onze medewerker Luc Devisscher verzorgt op regelmatige basis bijbelse vormingsinitiatieven. Zo begeleidt hij van 9 tot 11 juni 2020 in de Abdij van de trappistinnen te Brecht een abdijmidweek met als thema 'Opnieuw land in zicht. De profeet Ezechiël'. Hij toert ook met bijbelse woordtheaters over 'Judas, apostel van Jezus' en over 'Jakobus, de donderzoon', die hij op aanvraag brengt. Meer info op www.vlbn.be of mail naar luc.devisscher@ccv.be.

Didachè-studiedagen augustus 2020: koning David

De jaarlijkse *Didachè-studiedagen Bijbel*, georganiseerd in Leuven door de Vlaamse Bijbelstichting, vinden dit jaar plaats op 18 en 19 augustus 2020. Het thema is 'Koning David in de Bijbel en daarna'. Noteer alvast de data; het volledige programma en de inschrijvingsmodaliteiten vindt u in het volgende nummer van *Ezra*.

Bijbel en bezinning

Spreuken 9,13-18

*Vrouwe Dwaasheid bazelt maar,
door haar domheid heeft ze nergens weet van.
Ze zit bij de deur van haar huis,
in een zetel, hoog in de stad.
Ze roept naar de voorbijgangers,
naar hen die rechtdoor willen gaan:
'Onnozele mensen, kom toch deze kant op.'
Wie geen verstand heeft roept ze toe:
'Gestolen water smaakt verrukkelijk,
geroofd brood is een lekkernij.'
Maar wie zij naar zich toe lokt
weet niet dat hij afdaalt naar de schimmen,
hij daalt af tot in het dodenrijk.*

(De Nieuwe Bijbelvertaling)

Het boek Spreuken is één van de zogenoemde Wijsheidsboeken uit het Oude Testament. Traditioneel worden deze spreuken, zoals aangegeven in het opschrift van het boek, aan Salomo toegeschreven. Dat opschrift fungeert evenwel niet als een historisch betrouwbare indicatie. Het onderstreept veeleer het belang van het boek door het toe te wijzen aan een gezagvolle figuur, de beroemde wijze koning Salomo. Feitelijk verzamelt het boek Spreuken wijsheid uit verschillende perioden en is het overigens verwant aan andere wijsheidscollecties uit het Oude Nabije Oosten. In zijn eindvorm kan het gedateerd worden in de 2de eeuw v.Chr. In het eerste gedeelte van dit boek, de hoofdstukken 1 tot en met 9, waaruit onze perikoop stamt, ligt de focus op de tegenstelling tussen 'Vrouwe Wijsheid' en 'Vrouwe Dwaasheid', die respectievelijk symbool staan voor goed en kwaad.

In Spreuken 9,13-18 schildert de auteur 'Vrouwe Dwaasheid' in twee opzichten. Eerst evoceert hij haar domheid en de houding die deze genereert. Daarna beschrijft hij in die context het verlokken tot het kwaad, en hij laat niet na te vermelden dat wie daarop ingaat, uiteindelijk verloren gaat. Beide aspecten zijn fascinerend.

Dwaasheid of domheid is inderdaad een realiteit die vervaarlijk misleidend is. Vrouwe Dwaasheid 'bazelt maar'; ze 'heeft door haar domheid nergens weet van'. Laat nu net dat het gevaarlijke zijn! In de realiteit wéét domheid juist niet dat ze nergens weet van heeft... Ze denkt juist álles te weten! Eén van de markantste kenmerken van domheid is de vaststaande waanidee voor elke vraag over een onomstootbaar en eenduidig antwoord in rotsvaste zekerheid te beschikken. Dat antwoord overstemt elke twijfel. De zekerheid erin is stellig en elk voorzichtig denken wordt overroepen. Er is geen grijs tussen zwart en wit.

Precies in die zelfgenoegzaamheid 'zit de domheid bij de deur van haar huis in een zetel, hoog in de stad'. Ze waant zich geweldig en groots. En ze roept – ook dat is typisch, met luide stem schreeuwerig schel – naar de mensen die voorbijkomen. Ze lacht met de 'onnozele mensen' die 'rechtdoor willen gaan', met hen die integer hun weg trachten te gaan. Wat maken ze het zich moeilijk! 'Kom toch deze kant op', roept ze. Het kan allemaal veel makkelijker. En 'wie onder hen geen verstand heeft', misleidt ze met de verlokking dat het ook anders kan: 'Gestolen water smaakt verrukkelijk, geroofd brood is een lekkernij'. Er is eenvoudiger geld te verdienen dan door hard te werken. We kennen het, ook vandaag, en op alle niveau's... En ja, 'wie onder hen geen verstand heeft' en 'naar haar toe gelokt' wordt, beseft niet eens dat dit het begin van het einde is: het vastlopen in het rijk van 'schimmen', waar niets meer authentiek en eerlijk is, het uitlopen op 'het dodenrijk'.

Het is inderdaad de zelfgenoegzame eigenwijsheid en de misleidende gemakzucht die domheid gevaarlijk, en daardoor slecht maken. Er is geen kruid tegen opgewassen. Sophocles schreef ooit al dat 'domheid meestal een zuster is van slechtheid'. En Bonhoeffer drukt het nog sterker uit, wanneer hij in *Verzet en Overgave* stelt dat 'domheid een gevaarlijker vijand van het goede is dan slechtheid'. Domheid kent geen voorbehoud, kent geen zelfreflectie, kent geen kritisch denken. Misschien is het daardoor inderdaad een gevaarlijker vijand van het goede dan slechtheid. Weloverwogen slechtheid kan tot inkeer komen, als ze aan kritisch denken en metareflectie onderworpen wordt. Slechtheid kan tot ommekeer komen, en in die context zelfs vergeven worden. Domheid echter is onwrikbaar kortzichtig. Ze kan zelfs kwaad berokkenen in de (heilige) waan juist te handelen. En daartoe zijn slechts wat luide leugens van verstandigen nodig, die waarheid en waarachtigheid tot schimmen maken...

Bénédictie Lemmelijn

Boekbesprekingen

Christian SCHRAMM, *Bijbellezen voor beginners. Info en tips*, Uitgeverij Averbode, 2019, 96 blz., 14 x 21 cm, ISBN 978-2-8081-0787-7, € 14,50 [uit het Duits vertaald door Wouter Meeuws, oorspronkelijke titel: *Bibellesen leicht gemacht. Wissenwertes zum Buch der Bücher*, Freiburg: Herder, 2019].

Dit boek biedt een eerste hulp bij het bijbellezen voor wie echt weinig over de Bijbel weet. De auteur doet dat op een onderhoudende manier en legt een brug tussen (eenvoudig uitgelegd) wetenschappelijk inzicht en persoonlijke beleving. De titels van de zeven hoofdstukjes geven een idee van de inhoud: ‘Nagaan: wat is de Bijbel voor mij?’ – ‘Inzien: wat is de Bijbel en wat is hij niet?’ – ‘Van binnenuit begrijpen: hoe de Bijbel werd wat hij is’ – ‘Ter harte nemen: wat de Bijbel zou kunnen zijn’ – ‘Testen: hoe het lezen van de Bijbel kan lukken’ – ‘Ontdekken: bijbelse schatten’ – ‘En nu de sprong wagen!’. Schramm legt uit dat de Bijbel geen geschiedenisboek en geen sprookje is, maar een verhalenboek en een geloofs- en levensboek, een bibliotheek als resultaat van een lang en moeizaam ontstaansproces. Hij geeft tips hoe je praktisch te werk kunt gaan om de Bijbel te lezen en brengt ten slotte enkele sprekende bijbelse figuren, teksten en thema’s voor het voetlicht. Handig zijn de kaderstukjes ‘Goed om weten’ en ‘Aan de slag’, met telkens concrete opdrachten om zelf aan het werk te gaan. Zeer geschikt, zowel voor persoonlijk gebruik als voor beginnende bijbelgroepen.

Paul Kevers

Hans AUSLOOS, *Geweld – God – Bijbel*, Uitgeverij Averbode, 2019, 128 blz., 14 x 21 cm, ISBN 978-2-8081-0788-4, € 16,-.

De Bijbel staat vol geweld. Zowel God als mens worden er vaak gewelddadig en wraakzuchtig in voorgesteld en dat is voor veel lezers een struikelblok. In dit boek verbloemt Hans Ausloos dat gegeven niet; integendeel, in de eerste drie hoofdstukken (p. 12-78) brengt hij een uitvoerige bloemlezing van allerlei geweldteksten in de Bijbel en toont vervolgens aan dat diverse pogingen om met dit geweld in het reine te komen (de teksten niet lezen, ze afdoen als louter verhalen, of beweren dat enkel in het Oude Testament geweldteksten voorkomen en dat christenen met het Nieuwe Testament wel beter weten) ofwel naast de kwestie ofwel ronduit onjuist zijn. In het belangrijke vierde hoofdstuk (p. 79-95) formuleert hij enkele basisinzichten van de bijbelwetenschappen die onontbeerlijk zijn voor een goed begrip van de geweldteksten: de Bijbel is niet

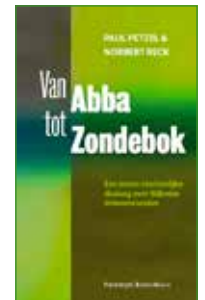

letterlijk het woord van God, maar religieuze literatuur uit het verleden waarin veel verschillende menselijke auteurs getuigen van hun geloof en het verkondigen in uiteenlopende literaire genres. Wie dat basisinzicht negeert – uit onwetendheid of kwade wil – trapt vroeg of laat in de val van het bijbelse fundamentalisme. In het vijfde hoofdstuk ten slotte (p. 96-121) reikt Ausloos enkele leessleutels aan die kunnen bijdragen tot een verantwoord en genuanceerd antwoord op de vraag waarom menselijk en goddelijk geweld in de Bijbel zo’n grote rol spelen: de Bijbel is kind van zijn tijd; er is geen andere mogelijkheid om over God te spreken dan in menselijke taal en met menselijke voorstellingen; de voorstelling van een gewelddadige God is slechts één beeld binnen een brede scala van beelden; de idee van ‘rechtvaardige vergelding’ is ook in onze hedendaagse samenleving alomtegenwoordig; en ten slotte zijn de literaire context en het perspectief van waaruit we naar de verhalen kijken van tel. Al naargelang het standpunt dat we innemen, kijken we anders naar geweld, en zo is het ook in de Bijbel. ‘Zolang men naar het Bijbelse geweld kijkt zoals het hoort, met name als een motief – te midden van vele andere – dat de auteurs aangrijpen om een of ander aspect van hun verkondiging kracht bij te zetten, is er weinig gevaar. Geweld heeft immers dikwijls een functie binnen het verhaal, ook al is het voor hedendaagse Bijbellezers niet altijd eenvoudig om die te achterhalen’ (p. 119). Voor dit laatste is het boek van Hans Ausloos een degelijk en aanbevelenswaardig hulpmiddel.

Paul Kevers

Paul PETZEL & Norbert RECK, *Van Abba tot Zondebok. Een joods-christelijke dialoog over Bijbelse misverstanden*, Antwerpen: Halewijn, 2019, 167 blz., 14,5 x 23,5 cm, ISBN 978-90-8528-540-3, € 24,95 [uit het Duits vertaald door Marie Jeanne Vernieuwe, oorspronkelijke titel: *Von Abba bis Zorn Gottes. Irrtümer aufklären – das Judentum verstehen*, Ostfildern: Schwabenverlag, 2017].

Dit boek is het resultaat van besprekingen in de gespreksgroep ‘joden en christenen’ in het *Zentralkomitee der deutschen Katholiken*. De teksten zijn in een wordingsproces van ruim drie jaar tot stand gekomen en velen hebben er in onderling overleg aan meegewerkt; de twee vermelde auteurs verzorgden de eindredactie. Jean Bastiaens schreef het voorwoord bij de Nederlandse uitgave. Er worden een kleine zestig trefwoorden in behandeld uit domeinen waar jodendom en christendom elkaar raken en die vaak aanleiding geven tot misverstanden of tot radicaal foute opvattingen. Een paar voorbeelden: ‘Belofte – Vervulling’; ‘Bijbel’; ‘Messias – Christus’ en ‘Uitverkiezing – Roeping’: hoe zit het eigenlijk met de verhouding tussen jodendom en christendom en tussen Oude en Nieuwe Testament? ‘Bloed’ en ‘Godsmoordenaars’: kan men op basis van de uitspraak in Mt 27,25 het joodse volk de schuld geven van Jezus’ dood en het als een ‘vervloekt volk’ beschouwen? ‘Maar Ik zeg jullie – de antithesen’ en ‘Spijswetten – Kasjroet’: heeft Jezus de *tora* afgeschaft? Enz. Aan elk trefwoord zijn gemiddeld drie pagina’s gewijd en telkens wordt dezelfde werkwijze gevolgd: na een beschrijving van de soms hardnekkige misvattingen die achter het begrip verborgen liggen, volgt een heldere analyse (‘Discussie’) en een uitnodiging tot een nieuwe, respectvolle lezing (‘Perspectieven’). Bij elk trefwoord hoort ook een beknopte literaturopgave van toegankelijke, Nederlandstalige werken, verzorgd door

Jean Bastiaens. De bibliografie van de oorspronkelijke, Duitse uitgave is achteraan in het boek in een aparte lijst opgenomen. Voor een eerste kennismaking kun je dit boek van a tot z lezen, nadien blijft het een nuttig naslagwerk en bovenal is het geschikt om gelezen te worden zoals het ontstaan is: in groep. Het biedt dus zeker inspiratie voor bijbelgroepen of geloofsgesprekken. Warm aanbevolen.

Paul Kevers

Hanna HOLWERDA, *Beleef de Bijbel. Bijbels handboek voor jou*, met illustraties van Elvera Goedhart, Heerenveen: Columbus; Averbode: uitgeverij Averbode, 2019, 155 blz., 21,5 x 30 cm, ISBN 978-2-8081-0789-1, € 24,99.

Dit is een mooi geïllustreerd boek met allerlei weetjes over de Bijbel, in de eerste plaats bedoeld voor jongeren vanaf twaalf jaar: de Nederlandse uitgever presenteert het als 'afscheidscadeau basisschool'. Het geeft informatie over hoe de mensen leefden in de tijd van de bijbelverhalen en situeert die verhalen in tijd, ruimte en leefwereld door middel van tijdsbalkjes, landkaarten, foto's van historische plaatsen en archeologische vondsten, gegevens over planten, dieren, kledij, voedsel, enz. in de tijd waarin de verhalen zich afspelen. Het boek bevat tien hoofdstukken: 'Oerverhalen', 'Aartsvaders', 'In de woestijn', 'Rechters', 'Koningen', 'In de tempel', 'Profeten', 'Ballingschap',

'Jezus' en 'Eerste gemeenten'. Elk hoofdstuk sluit af met een persoon uit de Bijbel, van wie het 'levensverhaal' verteld wordt: Eva, Sara, Mozes, Samuël, David, de tempelzanger Asaf, Jesaja, Nehemia, Maria en Paulus. Het boek is prachtig uitgegeven, de bladspiegel oogt heel aangenaam en overzichtelijk en de illustraties zijn mooi. Tot daar het goede nieuws. Maar er zijn ook kritische bedenkingen te maken bij dit boek. Ofschoon in de inleiding staat dat 'de Bijbel geen geschiedenis boek [is], maar een boek vol verhalen' (p. 7) wordt verderop toch voortdurend de indruk gewekt dat al die verhalen 'echt gebeurd' zijn. Enkele staaltjes: 'In die tijd leefden de mensen veel langer dan nu. Adam werd bijvoorbeeld 930 jaar. Het is zeer waarschijnlijk dat Kain met één van zijn zussen is getrouwd' (16). 'Van sommige dieren nam Noach zeven paren mee in de ark. Deze dieren waren waarschijnlijk voedsel voor andere dieren' (19). 'De magiërs uit het oosten worden vaak bij baby Jezus in de voerbak afgebeeld, maar waarschijnlijk zijn zij pas weken later op kraamvisite gekomen. Jozef, Maria en Jezus wonen dan al op een andere plek' (124). De historiserende benadering wordt nog versterkt doordat van vele bijbelse personages een 'paspoort' wordt gepresenteerd met geboorteplaats en -datum, ouders en andere familieleden, sterfdatum, enz. Soms geeft het boek foute informatie, bv. dat de naam Paulus 'de Griekse vertaling van Saulus' zou zijn (148). Dit boek is zeker geschikt om jongeren (en volwassenen) op een onderhoudende manier een en ander bij te brengen over de inhoud en de *Umwelt* van de Bijbel en zijn verhalen, maar om de eigen aard en de betekenis van die verhalen te leren doorgronden zal nog wat anders nodig zijn.

Paul Kevers